

haar vertalingen onderbracht bij allerlei verschillende uitgeverijen. Wat is de verklaring voor deze spreiding? In de lijst van Ottens 'vertalingen in boekvorm' (p. 326-328) staat diverse malen de vermelding 'z.p., z.j.', onder andere bij een tweetal toneelstukken van Van Eeden. Gaat het hier wel om boekuitgaven – ze worden niet vermeld in de Duitse nationaalbibliografische naslagwerken – of gaat het om manuscriptvertalingen, en waar bevinden deze zich dan? Door het ontbreken van gegevens over heruitgaven krijgt de lezer ook geen indruk van de levensduur van vertalingen. Zo is de *Auswahl* uit Multatuli's geschriften door Wilhelm Spohr (1899) nog in 1992 heruitgegeven, en *Die Abenteuer des kleinen Walthers* (1901) in 1999.

Grave beschrijft de visie van de bemiddelaars op de Nederlandse cultuur en literatuur onder andere op basis van hun selectie van te vertalen auteurs en teksten. Van hun vertalingen zelf worden echter geen tekstvoorbeelden gegeven. Jammer, want ook de wijze van vertalen – met toevoegingen, weglatingen en wijzigingen – kan iets zeggen over hun visie. Ook kan men zich nu geen beeld vormen van de kwaliteit van de vertalingen, waarover nogal verschillend geoordeeld werd. Zo werden Ottens vertalingen goed (p. 139), onbevredigend (p. 140) en slecht (p. 172) genoemd.

Diverse malen verwijst Grave naar Otto Hausers fascinatie voor Scandinavië en het Noordse ras, maar hij vermeldt niet dat Hauser ook Scandinavische auteurs als Almqvist, Andersen, Jacobsen en Strindberg vertaalde en naast het boek *Die belgische Lyrik von 1880-1900* een pendant *Die dänische Lyrik von 1872-1902* schreef. Het zou interessant geweest zijn om Hausers visie op de Nederlandse en Scandinavische literatuur naast elkaar gezet te zien, zoals wel gebeurd is met de visie van Raché. En nu ik toch op Scandinavisch terrein ben: op p. 150 wordt vermeld dat Van Eeden in 1910 kennismakte met de Deense literatuurcriticus Georg Brandes. De twee kenden elkaar echter al sinds 1891, toen Brandes bij de Van Eedens te gast was. Brandes, de motor achter de 'moderne doorbraak' in de Scandinavische literatuur en bemiddelaar van de moderne West-Europese literatuur in Scandinavië en Duitsland, zorgde ervoor dat *De kleine Johannes* in het Deens vertaald werd.

Ten slotte had het genoemde succes van de Vlaamse literatuur na 1914 wel iets nader geadstrueerd mogen worden. De aantallen vertalingen van de succesvolste Noord-Nederlandse schrijvers werden namelijk verre overtroffen door die van hun Vlaamse collega's. Van Uffelens bibliografie van literaire vertalingen Nederlands-Duits noemt 15 Van Eedenvertalingen in boekvorm, plus 8 herdrukken, tegenover 98 Timmermansvertalingen met 205 herdrukken.

Bovenstaande kanttekeningen doen aan mijn waardering voor Graves boek echter niet af. Het wordt warm aanbevolen bij iedereen die zich interesseert voor de beeldvorming rond de Nederlandse literatuur in het buitenland en voor de rol van 'bemiddelaars' in het literaire bedrijf.

Diederik Grit

Zwaard van de geest : het bruine boek in Nederland 1921-1945 / Gerard Groeneveld. - Nijmegen : Vantilt, cop. 2001. - 429 p. : ill. ; 24 cm
ISBN 90-75697-51-1 Prijs: € 27,80

Ongetwijfeld is de omvangrijkste en bekendste studie over het legale boek tijdens de Tweede Wereldoorlog in Nederland en over de instituties die productie en distributie ervan mogelijk maakten tevens het meest omstreden. Adriaan Venema's vierdelig werk *Schrijvers, uitgevers en hun collaboratie* (1988-1992) wordt immers in hoge mate ontsierd door morele agitatie en een al te simpele manicheïstische visie. Daarmee negeerde Venema de toen al in de geschiedschrijving vigerende tendens zich te onthouden van veroordeling en beschuldiging. Inmiddels is overtuigend aangetoond dat ook de geschiedenis van de nationaal-socialistische letterkunde en boekenbranche zich uitstekend leent voor een meer gedistantieerde benadering. Voorbeelden daarvan zijn onder meer *Een stoottroep in de letteren* (1987) van Frank van den Bogaard over de nazistische jaargangen van het tijdschrift *Groot Nederland*, *Schrijver tussen daad en gedachte* (1987) van W.S. Huberts over schrijver en uitgever George Kettmann Jr., en *Nieuwe boeken voor den nieuwen tijd* (1992) van Gerard Groeneveld over Kettmanns uitgeverij

De Amsterdamsche Keurkamer. Ook Groenevelds *Zwaard van de geest* past in dit anti-moralistische stramien.

Zoals al enigszins uit deze titels blijkt, zagen de fascist en nationaal-socialisten het boek voor alles als een wapen in de strijd om de nieuwe wereldbeschouwing. 'Het Europeesche boek is het zwaard van de Europeesche geest en helpt den slag winnen, die op het oogenblik wordt gestreden tusschen kwaad en goed, oud en nieuw', zo stond het in 1942 in het blad van de Kultuurkamer *De schouw*. Het is deze dikwijls geformuleerde metaforiek waaraan Groeneveld de titel ontleende voor zijn geschiedenis van het bruine boek in Nederland gedurende de periode 1921-1945.

Groeneveld verraadt in de wel erg summiere inleiding van nog geen twee bladzijden weinig over aard, opzet en methodiek van zijn omvangrijke studie. Aangegeven wordt alleen dat de 'centrale vraag' betrekking heeft op het functioneren van het bruine boek binnen het Nederlandse fascisme en nationaal-socialisme, dat de chronologie slechts een rol speelt in het onderscheid tussen de perioden 1921-1940 en 1940-1945, en dat gekozen is voor een thematische aanpak. Niet toegelicht wordt bijvoorbeeld op grond waarvan de selectie van de thema's en de volgorde van de presentatie tot stand zijn gekomen. In een elftal hoofdstukken, die variëren van acht tot honderd pagina's, komen respectievelijk aan bod: een groot aantal fictionele en niet-fictionele publicaties met een anti-democratische signatuur uit het interbellum, met speciale aandacht voor de vertaling van Hitlers *Mein Kampf*, de eerste manifestaties van de Nieuwe Orde op het terrein van het boekenbeleid, Duitse en Nederlandse publicaties ter rechtvaardiging van Hitlers oorlog, geschriften die primair ten doel hadden de politieke doctrine van volk en vaderland te verbreiden, rassenleer en antisemitisme, sibbe- en heemkunde, proeven van nationaal-socialistische cultuur, in het bijzonder van bruine literatuur, de interesse voor het Germaanse verleden, de organisatie van de boekencensuur, de boekpropaganda en de rol van de boekhandel voor en tijdens de bezetting.

Bovenstaande opsomming maakt ten dele duidelijk dat de invalshoek vooral een boekhistorische is en dat de benadering overwegend institutioneel ofwel empirisch en kwantitatief van aard is. *Zwaard van de geest* is in de eerste plaats een inventarisatie van feiten en feitjes die betrekking hebben op de papieren vloedstroom van de talloos vele brochures, pamfletten, reportages, redevoeringen, essays, biografieën, gedichtenbundels, novellen en romans die de revue passeren. Van interpretatieve excursies, een verklarende, ruime maatschappelijke contextualisering, en het op elkaar betrekken van de gegevens uit de afzonderlijke hoofdstukken in een synthetiserend verband is niet of nauwelijks sprake. Illustratief voor de gevolgde werkwijze is de paragraaf over *Mijn kamp*, zoals Hitlers boek in het Nederlands heette. Het verhaal over die Nederlandse vertaling bevat veelal vermakelijke anecdotiek en een keur aan boekhistorische en -technische gegevens. Op inhoudelijke, compositorische en stilistische aspecten van *Mein Kampf* wordt niet ingegaan, althans niet in het betreffende hoofdstuk. Wel krijgt de lezer informatie over de ontstaans- en ontvangstgeschiedenis, over het formaat, de prijs, de kleur en het soort papier, over edities, uitgaven en vertalingen. Soortgelijke details worden verstrekt over *Mijn kamp*, zoals de namen van het gebruikte papier, de gekozen letter, de papierleverancier, de zetter en de binder, en de veelzeggende oplage- en verkoopcijfers van het 850 bladzijden dikke boek, dat pas 6 december 1939 in de winkel lag.

Die late vertaling is een belangrijke indicatie voor het moeizame bestaan van het nationaal-socialistische boek en de relatief marginale positie van het rechts-radicale gedachtengoed in het vooroorlogse Nederland. Verspreid over verschillende hoofdstukken staan de gegevens die dat duidelijk maken, bijvoorbeeld de beperkte distributiemogelijkheden, de negatieve reacties van gezaghebbende critici, de onderlinge verdeeldheid en, zou ik daaraan willen toevoegen, niet het minst het volstrekte gebrek aan intellectuele en artistieke kwaliteiten van het bruine boek. Voor mei 1940 zijn 10.000 exemplaren van *Mijn kamp* verkocht, maar pas als de nationaal-socialistische dictatuur aan de macht is, wordt het boek een 'regelrechte bestseller' waarvan tijdens de bezetting nog minstens 100.000 exemplaren zijn afgezet. Ofschoon de opgelegde omstandigheden het bruine boek na mei 1940 vanzelfsprekend in tal van opzichten gunstig gezind waren en de hoeveelheid bruine publicaties enorm toenam, is er van een literaire of culturele stroming van enige blijvende importantie nimmer sprake geweest. Het is dan ook volkomen te rechtvaardigen dat in de geschiedschrijving van de moderne Nederlandse

literatuur geen plaats is ingeruimd voor de behandeling van de letterkundige producten van degenen die in Groenevelds boek de terechte protagonisten zijn maar wier namen op een enkele uitzondering na *in het kader van de literatuurgeschiedenis* vergeten zijn. Ook gedurende de vijf jaar Duitse overheersing kwamen de schrijfsels van Martien Beversluis, Henri Bruning, Jan Eekhout, Steven Barends, George de Sévooy, George Kettmann en al die anderen immers niet uit boven het gebruikelijke bloed-en-bodem-repertoire. In zijn nabeschuiving brengt Groeneveld uitsluitend het falend boekenbeleid en andere propagandamiddelen in verband met de allengs groter wordende kloof tussen de nationaal-socialisten en de rest van de Nederlandse bevolking. Natuurlijk weet hij dat dat effect eerder te maken heeft met de Duitse horreur van jodenvervolging, executies, uithongering en vrijheidsberoving. Maar het is onhandig dat Groeneveld op die plaats in zijn studie deze maatschappelijke context buiten beschouwing laat.

Het fraai uitgegeven en kleurrijk geïllustreerde *Zwaard van de geest* is een boekhistorische documentaire met een schat aan feiten aan de hand waarvan essentiële facetten in het functioneren van het bruine boek worden beschreven. Het achterwege blijven echter van verklarende toelichtingen in de beschrijving kan met name voor de niet-geverseeerde lezer aanleiding tot misverstand geven. Tot welke bevinding zal hij bijvoorbeeld komen als hij op bladzijde 39 verneemt dat het werk van Simon Vestdijk in een nationaal-socialistische brochure uit 1937 tot het te verdelen 'sluipend gif' gerekend wordt, en op bladzijde 74 leest dat in 1943 een roman verschijnt van de bloed-en-bodem-schrijver Ludwig Tügel, vertaald door diezelfde Vestdijk? Mij dunkt dat enig expliciterend commentaar op dit soort kwesties, al dan niet onder verwijzing naar de bestaande secundaire literatuur, voor een goed begrip noodzakelijk is.

Zwaard van de geest is een nuttig naslagwerk, niet in de laatste plaats vanwege het uitgebreide personen- en naamregister, de biografische portretten van een aantal hoofdrolspelers en de korte schetsen van bruine uitgeverijen en overheidsinstellingen. Het vertoont evenwel enige opmerkelijke lacunes: coryfeeën als Erich Wichman, Albert Kuyle of Alfred Haighton zijn stellig onderbelicht. Met het oog op een gemakkelijke ontsluiting is het bovendien jammer dat de literatuurlijst slechts een – niet beredeneerde – selectie bevat van de in het boek besproken titels. Van de talrijke omissies geef ik tenslotte één voorbeeld. Van P.E. Keuchenius – onder meer redacteur van *De nieuwe gids* in de laatste, nationaal-socialistische fase van zijn bestaan – zijn drie publicaties opgenomen, maar zijn virulent antisemitische rassenleer *Bloed en mythe als levenswet* uit 1940, ook door Groeneveld een 'standaardwerk' genoemd, ontbreekt.

Hans Anten

Geheim Indië : het leven van Maria Dermoût 1888-1962 / Kester Freriks. - Amsterdam : Em. Querido's Uitgeverij BV, 2000. - 357 p. : ill. ; 24 cm
ISBN 90-214-7017-9 Prijs: € 25,-

Het leven en werk van Maria Dermoût nodigt uit tot een biografie. Haar werk komt in de Nederlandse literatuurgeschiedenis niet of nauwelijks voor, maar wordt door kenners als een hoogtepunt van de Nederlandse letterkunde van de twintigste eeuw beschouwd; en haar leven is met raadsels omgeven. *Geheim Indië*, zoals Kester Freriks zijn biografie van Maria Dermoût heeft genoemd, is dan ook een goed gekozen titel. Temeer, omdat uit deze biografie blijkt dat Indië zijn geheimen niet zomaar prijs geeft.

In 1972 heeft Johan van der Woude, die Maria Dermoût als schrijfster had ontdekt en na haar dood de beheerder werd van haar literaire nalatenschap, als eerste haar leven en werk beschreven. In de laatste decennia van de twintigste eeuw is er echter zoveel over Nederlands-Indië, over de Nederlands-Indische letterkunde en over Maria Dermoût zelf gepubliceerd, dat het boek van Van der Woude in alle opzichten verouderd was. Kester Freriks kon bij het schrijven van zijn biografie bovendien gebruik maken van een door Maria Dermoût in de jaren vijftig bijgehouden geheim dagboek, dat Van der Woude slechts gedeeltelijk had mogen raadplegen. De passages die Van der Woude niet had mogen zien hebben met name betrekking op haar jeugdliefde Aldert Brouwer; een jeugdliefde, zo weten we nu, die nooit meer voorbij gegaan is.